

Chamberlain and British Rearmament: Pride, Prejudice and Politics / John Ruggiero. – London, 1999. 27. Simon J. The Retrospect / Viscount John Allsebrook Simon. – London, 1952. 28. Tarling N. Britain, Southeast Asia and the Onset of the Pacific War / Nicholas Tarling. – Cambridge, 1996. 29. Vansittart R. Lessons of my life. – London, 1992. 30. Watt D. Appeasement: the Rise of Revisionist School? / D. C. Watt // Political Quarterly. – 1965. – № 36. 31. Wheeler-Bennet J. Munich: Prologue to Tragedy / John W. Wheeler-Bennet. – New-York, 1966. 32. Жигалов І., Ржешевський О. Буржуазна историографія другої світової війни: аналіз сучасних тенденцій / І. І. Жигалов, О. О. Ржешевський. –

М., 1985. 33. Полянський П. Б. Зовнішня політика СРСР у 1938 – серпні 1939 рр. у англійських документальних виданнях: дис. канд. іст. наук: 07.00.02/ П. Б. Полянський. – К., 1996. 34. Реутов Г. Правда і вигадка о Другій Світовій війні: англійська буржуазна историографія о походженні війни, зовнішній політиці Англії і міжнародних відносинах 1939–1945 гг./ Г. Н. Реутов. – М., 1970. 35. Черчилль У. Друга світова війна: в 6 т./ У. С. Черчилль; пер. с англ. под ред. А. Орлова. – М.: "Терра", 1997. – Т. 1: Надвигающаяся буря.

Надійшла до редколегії 14.03.12

М. Парахіна, канд. іст. наук

"РЕВОЛЮЦІЙНІ" 1989–1991 РОКИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

В статті подається аналіз процесів, пов'язаних з міжнародною ситуацією, яка стає важливим чинником у політичному прогнозуванні розвитку двосторонніх відносин та взаємодії двох пострадянських країн таких як Україна та Росія.

The paper analyzes the processes involved in the international situation, which is becoming an important factor in political bilateral relations and interaction between the two post-Soviet countries such as Ukraine and Russia.

Питання розбудови відносин між двома країнами в умовах сучасного світу завжди викликає значний інтерес у середовищі як науковців, так і представників інших груп населення – політиків, бізнесменів, представників інтелігенції, і навіть звичайних, пересічних громадян, яким не байдуже сучасне і минуле своєї країни. За таких обставин дослідження й аналіз всієї багатоманітності процесів, пов'язаних з міжнародною ситуацією, стає важливим чинником у політичному прогнозуванні та в можливостях визначення пріоритетності тих чи інших заходів, що обумовлюють особливості мирного співіснування країн і їх адекватної реакції на потреби часу.

Особливої актуальності проблема двосторонніх відносин викликає у випадку їх розбудови між державами, які свого часу тісно пов'язала доля в багатьох сферах життєдіяльності, і ще гостріше – якщо ці країни раніше належали до одного політичного утворення. Саме так стався розрив трьох країн, що репрезентували комуністичний блок – Радянського Союзу, Югославії та Чехословаччини [4]. На їхніх теренах офіційно постали самостійні суб'єкти міжнародного права, що не лише прагнули довести свою суверенність, а й ствердити її усіма можливими засобами. І ледь не головними аспектами цього процесу стали: налагодження відносин з більшістю країн світу, визначення основних векторів і шляхів зміцнення співпраці з тими народами, що ще донедавна являли собою конгломерат "братів" і "добрих друзів".

Останні півтора десятиліття українсько-російських відносин потребують особливого дослідження в рамках системного аналізу новітнього процесу українського державотворення. Повноцінний виклад результатів такого аналізу навряд чи можна вмістити в кілька десятків сторінок, тому йому відведено окрему книгу нарисів тринадцяти "Україна і Росія в історичній ретроспективі". В ній проблема українсько-російських відносин вивчається під двома кутами зору – історика і політолога. Саме такий підхід, на думку авторів, дасть змогу зрозуміти більшість з тих подій, що відбуваються на наших очах.

В навчальному посібнику Газіна В. та Копилова С. "Новітня історія країн Європи та Америки 1945–2002 рр." на основі широкого конкретно-історичного матеріалу та найновіших здобутків зарубіжної історіографії висвітлюються провідні тенденції та перебіг соціально-економічного, політичного та культурного розвитку країн європейського та американського континентів, з'ясовуються періодизація, особливості становлення та краху світової соціалістичної системи, типологія, хід і результати демократичних революцій кінця 1980-х – початку 1990-х років у східноєвропейському регіоні,

аналізується біполярна система повоєнних міжнародних відносин та наслідки її розпаду.

Академік, професор Сорбони Дюрозель Ж.-Б. у своєму дослідженні "Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів", крізь призму дипломатії показав складну й суперечливу історію ХХ ст., особливу увагу приділив правовим актам міжнародної дипломатії нашого часу.

У середині 1990-х – на початку 2000-х років у творчому доробку Інституту історії України НАН України з'явилася низка синтетичних новаторських праць, серед них – навчальний посібник за редакцією В. Смолія "Історія України: нове бачення" (1995–1996; у доопрацьованому варіанті виходив у 1997, 2000, 2002), колективні монографії: "Україна: утвердження незалежної держави. 1991–2001" (2001); "Нариси з історії дипломатії України" (2001); й ін. Важливою узагальнюючою роботою стало 15-томне видання "Україна крізь віки" (відп. редактор В. Смолій).

Книга Касянова Г. "Україна 1991–2007: нариси новітньої історії" подає широку панораму фактів та подій історії України після здобуття незалежності. Головні сюжетні лінії – зрушення в політичній системі, становлення структур державної влади, побудова нації, проблеми прав людини, масштабні зміни в економіці, соціальній сфері, в моделях соціальної поведінки.

До збірника "Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. ХХ ст. Документи і матеріали. До 20-ї річниці незалежності України" [17] увійшли документальні матеріали, що відтворюють суспільно-політичне життя, суспільні настрої в Україні кінця 80-х років ХХ ст. Основу збірника складають документальні матеріали ГДА СБУ, які охоплюють період від 1986 р. до вересня 1991 р. Наявні в збірнику документи свідчать про розмах українського національно-демократичного руху кінця 1980-х, послідовну боротьбу з ним радянських органів безпеки. Містяться відомості про ініціативи створення в Україні широкого громадського об'єднання, схожого на прибалтійські народні фронти, активну діяльність осередків Народного Руху України за перебудову.

Історична доля становлення нових державних утворень на початку 90-х років ХХ ст., котрі виникли на тлі колишніх республік СРСР, зрозуміло, багато в чому залежала від стосунків з керівництвом "старшої сестри" – Росії, які складалися по-різному – від мирного, братерського "розлучення" з рівними правами і відсутністю взаємних претензій, як це відбулося між Чехією і Словаччиною, до відкритої війни між Сербією та Хорватією в межах колишньої Югославії [6].

Власне розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що припав на 1990–1991 рр., був безпосере-

днім результатом тих процесів, які відбувалися в країні та за її межами в 80-х роках ХХ ст. Загальна криза, що охопила радянське суспільство у зазначений період, мала незворотні наслідки. Зниження до крайності економічного рівня СРСР, Афганська війна, виснажлива гонка озброєнь у "зоряних війнах", різке падіння авторитету керівництва Комуністичної партії, масове зростання національної свідомості у республіках – все це та багато іншого зумовило необхідність докорінних змін у країні, що й знаменував собою новий політичний проект кремлівського істеблішменту під назвою – "Перебудова", з її ключовими складовими – "новим мисленням", "прискоренням", "гласністю" [12, с.287-288]. Цей курс, спрямований на ліквідацію найархаїчніших форм радянської системи, виявився останньою спробою "зверху" вирішити всі ті наболілі проблеми, які породив попередній довготривалий період "застою" з його "геронтократією".

Реакція у національних республіках на такі події в центрі активізувалася буквально з кожним днем, набувала все більшої гостроти, набирала нищівної критики урядовців різних рангів. Від критики "мертвих вождів" представники опозиційно налаштованої інтелігенції все частіше переходили до реальної політичної боротьби за суверенітет та власну самоідентифікацію. Характерно, що явний розпад Союзу проявився насамперед у найменш русифікованих регіонах – Прибалтиці та Закавказзі. Ще восени 1988 р. у прибалтійських республіках почався, як його тоді називали "парад" проголошення суверенітетів, який природно переріс у боротьбу за незалежність [8, с.12]. Особливої гостроти ця проблема набула в Естонії, корінне населення якої першим проголосило свій юридичний суверенітет 16 листопада 1988 р. [6, с.731] Сепаратистські масові виступи пройшли також у Закавказзі, де конфлікт між вірменами-християнами та азербайджанцями-мусульманами в Нагорному Карабасі мав дуже глибоке історичне коріння й лише до часу притлумлювався союзним Центром [6, с.730].

За тих обставин УРСР залишалася осередком порівняно стабільності та "політичного спокою" – своєрідним "заповідником застою". Довготривале правління ортодоксально налаштованого В. Щербицького (1972 – вересень 1989 р.) загальмувало політизацію українського руху, його перехід від культурництва до боротьби за незалежність. Однак саме з 1989 р. в Україні під впливом подій у Москві та Прибалтиці розпочався перший етап боротьби за суверенітет, який увійшов у історію під назвою "мітингового" [14, с.29]. У вересні 1989 р., незважаючи на всіляку протидію влади й особисто В. Щербицького, в республіці виникла перша некомуністична політична партія – Народний рух України за перебудову, що досить швидко очолила боротьбу за суверенітет і незалежність [17].

Подальший перебіг подій в Україні: відновлення національної символіки, прийняття Закону "Про мови в Українській РСР" в жовтні 1989 р., створення нових інших опозиційних партій, початок перегляду історії, страйки, мітинги – все це мало єдине логічне завершення: 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет України. В ній було визначено курс на створення власної фінансової системи, право володіння всіма ресурсами на території УРСР, і головне – верховенство Конституції УРСР та Законів УРСР на території республіки [8, с.18]. Це був перший, але дуже важливий крок до здобуття власної незалежності.

Варто зазначити, що такі події в другій за значенням союзній республіці не були б можливими без аналогічних заходів у РРФСР. Ще 12 червня 1990 р. у Росії прийнято Декларацію про державний суверенітет [4, с.292],

котра фактично підштовхнула інші республіки до відповідних заходів – "параду суверенітетів", учасником якого стала й Україна. Однією з найважливіших причин таких дій російського керівництва слід вважати протистояння між кремлівськими консерваторами, очолюваними Є. Лігачовим, та російським лідером Б. Єльциним, за яким закріпився імідж демократа й опозиціонера. Завдяки Декларації останній, підтриманий громадськістю, домігся фактичної самостійності від союзного керівництва й відповідно продемонстрував іншим республікам позицію щодо можливого майбутнього СРСР. Союзні республіки, наслідуючи приклад "старшого брата", почали набувати ознак самостійних суб'єктів права, все виразніше дистанціюючись від єдиного "керівного центру".

Проголошення суверенітету республіками активізувало й їхню зовнішньополітичну діяльність, передусім на терені власне Радянського Союзу (адже більшість урядів іноземних держав ще очікували і не відразу поставилися до республік як до рівноправних партнерів), а також в середовищі діаспори, яка для України відіграла роль національного й державотворчого стимулятора. Великого морального, а згодом, як з'ясувалося, й юридичного значення набув візит до Києва у листопаді 1990 р. Голови Верховної Ради РРФСР Б. Єльцина. Під час цього візиту було підписано Договір [8, с.25] між РРФСР та УРСР – перший документ, який передбачав, зокрема, взаємне визнання суверенітету республік (ст. 1), прав громадян різних національностей на їх територіях (ст. 2, 3, 4), й що важливо – недоторканість кордонів та невтручання у внутрішні справи (ст. 6). Договір декларував і тісну співпрацю у галузях політики, економіки, культури, охорони здоров'я, екології, науки, техніки, торгівлі, гуманітарній та інших галузях (ст. 5). Обумовлювався обмін повноважними представниками як рівноправними партнерами (ст. 14) [5].

Цей Договір по суті зумовив початок не лише українсько-російських відносин у пострадянську добу, а й діяльність зовнішньополітичного відомства України взагалі. Слід також зауважити про той моральний вплив, який цей Договір мав на українське суспільство, передусім ту його частину, котра коливалася між ідеєю незалежної держави та певним реформуванням Радянського Союзу. Адже республіка, від якої багато в чому залежав статус незалежності України – Росія, фактично визнала право першої на власну державність, більше того, сама обрала шлях розбудови нової некомуністичної держави.

Однак укладання такої угоди ще не означало розпад Радянського Союзу. Вже на початку листопада в країні розпочався "контрнаступ" прихильників відновлення status quo. Намагання згорнути діяльність демократичних сил у Москві, арешт ультрарадикального депутата С. Хмари в Києві, як і події в Закавказзі – все це продемонструвало прагнення радянської верхівки призупинити децентралізовані процеси в СРСР та відновити владу монополію КПРС [12, с.392]. Уже не маючи необхідних "добровільних" важелів тиску ні на керівництво РРФСР, ні на Україну, було вирішено розпочати силове відновлення єдності Радянського Союзу з Прибалтики. Однак спроба збройного поновлення влади у Вільнюсі та Ризі в січні 1991 р., котра повинна була продемонструвати іншим республікам рішучість центру, виявилася настільки невдалою і незграбною, що тільки спровокувала ще більше загострення сепаратистських виступів у регіонах [6, с.732].

Реальну розстановку суспільно-політичних сил засвідчив референдум 17 березня 1991 р. Власне в Україні за цей проект проголосували близько 70 % населення. Водночас 80 % населення УРСР дали позитивну відповідь і на запитання, запропоноване Верховною

Радю УРСР за пропозицією Л. Лук'яненка – чи бажають вони жити в новому Союзі, побудованому на основі Декларації про державний суверенітет Української РСР [8, с.25-26]. Однак референдум виявив також неготовність переважної частини населення до рішучих, радикальних змін у напрямку отримання незалежності, в зв'язку з чим продовжувала сподіватися на можливість створення нового, "компромісного" варіанту Союзу. Страх перед можливим кровопролиттям, яке на той момент вже розпочалося і на Кавказі, і в Прибалтиці, змушував українців головним чином орієнтуватися на відповідні дії в Росії, авангард її ліберальних сил. З огляду на такий розклад політичних сил Голова Верховної Ради УРСР Л. Кравчук зайняв доволі очікувальну позицію, номінально посилаючись на Декларацію про державний суверенітет, втім об'єднуючи при цьому навколо себе націонал-суверен-комуністів, протиставляючи їх групі "ортодоксів", очолюваній С. Губенком [12, с.392].

Спираючись на результати всесоюзного референдуму 17 березня 1991 р., М. Горбачов оголосив про початок роботи (так званий Новоогарьовський процес) над новим проектом союзного договору. Це була не лише спроба зберегти єдину країну будь-якою ціною (хоча й без Прибалтики), а й можливість уникнути повторення та поглиблення двостороннього регулювання відносин між суверенними республіками, які фактично знівелиювали саме значення союзного керівництва. Водночас, за новим проектом договору, передбачалося усунення правового поля для виходу республік із Союзу [14, с.53]. Проте всі переговори та консультації, які відбулися між представниками суб'єктів у травні – липні 1991 р., фактично знівелиював своєю позицією Л. Кравчук, котрий, посилаючись на Декларацію про Державний суверенітет, вимагав попереднього розгляду цього документа на засіданні Верховної Ради УРСР. Остання ж, у свою чергу, 27 червня відклала розгляд проекту союзного договору до вересня 1991 р. [16]. За збереження автономних прав республік у новому Союзі особливо активно та вагомо виступав Б. Єльцин. І хоча 15 липня було опубліковано остаточний проект Договору і навіть призначено дату його попереднього підписання всіма зацікавленими сторонами [11, с.583].

Вирішальними чинниками в справі розвалу СРСР стали не "парад суверенітетів", ні двостороння російсько-українська угода, і навіть не позиція керівництва України в питанні нового Союзного договору. Серпневий путч 1991 р. у Москві й створення ГКЧП ("Государственный комитет по чрезвычайному положению") "спровокували" все українське суспільство, і передусім його правлячу верхівку, зокрема депутатів Верховної Ради УРСР, до рішучих кроків у напрямі суверенізації.

Власне спроба державного перевороту 18–22 серпня в Москві насправді виявилася прагненням відновити радянську політичну модель у найконсервативнішому її варіанті. Ізоляція Президента СРСР М. Горбачова у Форосі, проголошення надзвичайного стану в країні, підтягування військ до великих міст – все це стало викликом молодим національним демократіям. Відповідно і реакцію на заяві ГКЧП слід розглядати як показник порівняно високої національної та політичної зрілості керівництва та суспільства союзних республік.

Саме той факт, що Росія в час путчу опинилася лідером антикомуністичного руху, не було випадковістю. Найрадикальніше налаштовані республіки Прибалтики та Закавказзя були недостатньо сильними для цієї ролі, Середня Азія до останнього лишалася опорою ідеї єдиного Союзу, а Україна в особі свого лідера Л. Кравчука зайняла вибірковою позицію. Отже дії Б. Єльцина стали тим чинником, що забезпечив йому неформальне

лідерство серед усіх республіканських лідерів, яких він нібито врятував від компартійної реакції, значною мірою піднісши й власний міжнародний авторитет [6, с.729].

В той час як українське суспільство в своїй більшості засуджувало заколот і підтримувало дії Б. Єльцина, власний республіканський лідер не наважився зробити остаточний вибір, адже впливова частина регіональної комуністичної номенклатури відверто висловлювала свою підтримку діям ГКЧП [8, с.27]. Інші ж представники української еліти з середовища націонал-комуністів також очікували результатів розв'язання московського протистояння. Безпосередньо ж підтримки дій лідера Росії в ті дні з боку власних вождів українці так і не дочекалися. Разом з тим значно рішучіше за тих умов діяла українська опозиція, яка не лише створила парламентську коаліцію "незалежна демократична Україна", а й почала формувати воєнізовану організацію Українська Національна самооборона (УНСО) для захисту від комуністичної загрози [7].

24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР проголосила Акт незалежності України, де декларувалося на весь світ: новостворена держава послугуватиметься винятково її власними законами, інтересами народу та Конституцією [1]. За чинність цього документа проголосувала переважна більшість депутатів – 346 "за", і лише 4 – "проти" [10, с.495].

Майже одночасно прийняли й цілий ряд інших рішень, що мали забезпечити суспільство від спроб комуністичного реваншу, зокрема: заборонено діяльність Компартії України, передати всі підприємства союзного підпорядкування у власність держави, проголошено департизацію силових структур. У зв'язку з цим незабаром відбулися зустрічі з генеральними консулами іноземних держав в Україні [14, с.37]. Єдиним серед керівного складу збройних сил, який відмовився визнати зверхність національного уряду, виявився командувач Чорноморським флотом [14, с.39].

В умовах підготовки до референдуму закладалося і нове бачення місця та ролі Росії. Якщо до 24 серпня 1991 р. РСФСР та її президент Б. Єльцин розглядалися як авангард демократизму та свободи, підтвердженням чого стали події 18–22 серпня, то після відновлення державної незалежності України образ лідера сусідньої республіки зазнав швидкої трансформації. Розуміючи втрату М. Горбачовим, як президентом СРСР, реальної влади і впливу у державі, саме Б. Єльцин поступово почав уособлювати ту силу, що може перешкодити українцям утримати у своїх руках свободу. Йшлося, насамперед, про заяву прес-секретаря російського президента П. Воєчанова про можливість перегляду кордонів між Україною та Росією відразу після проголошення незалежності. На думку Г. Касьянова, такі заяви дали привід об'єднатися суверен-комуністам і націонал-демократам у їхньому прагненні протистояти північно-східному сусідові [8, с.31]. Отже, не лише ідея ствердження незалежності, а й її захисту стала консолідуючою основою для всіх верств українського суспільства напередодні 1 грудня 1991 р.

Неодмінне бажання зберегти наддержаву посилювало в середовищі російської еліти прагнення всіма силами відстояти для себе надбання радянської доби – прерогативи Росії в образі держави-Союзу, причому в усьому. Домінуюче у середовищі російської політичної й інтелектуальної еліти ставлення до незалежності України досить виразно схарактеризував ще 1990 р. один з патріархів-апологетів російської ідеї, колишній дисидент, а на початок 1990-х років популярний письменник і політик О. Солженицин. У своєму творі "Как нам обустроить

Росію" він не лише доводив неможливість української незалежності, а й закликав докласти всіх зусиль для збереження її єдності з Росією (зрозуміло, з підпорядкованістю останній). При цьому Солженіцин "погоджувався" з ймовірною втратою республік Середньої Азії, Прибалтики, Закавказзя та навіть, Молдови. Натомість, на його переконання, Росія, Україна та Білорусь у будь-якому випадку мають залишатись разом, адже вони, мовляв, історично складають єдине ціле [13]. Аналогічні ідеї, доповнені потребою збереження у російському полі тяжіння й інших республік, панували серед багатьох політичних сил у РФ [15, с.119]. Частина ж російських радикалів, особливо після Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., закликала переглянути кордони й "повернути" Росії її "історичні землі" ("исконно русские") – Крим, Донбас і Новоросію, які, на її думку, ніколи й не належали українцям, а були частиною великої і "неділимої" Росії [14, с.44].

Росія все активніше претендувала на панівне становище, спираючись не лише на свій потенціал, а й на такі чинники, що на грудень 1991 р. для колишніх суб'єктів уже втратили свою актуальність – показову демократичність президента Б. Єльцина та його роль в боротьбі з кремлівськими ортодоксами протягом 1989–1991 рр. При цьому в російській ідеології відбувалося поступове зумисне заретушування ролі російського лідера у фактичному розвалі Союзу, з перекладанням цієї "провини" на Україну з її, мовляв, самовільним проголошенням незалежності 24 серпня 1991 р. І чим більше послаблювалася союзна влада, тим більше в російській пропаганді брали гору елементи "імперської" зверхності, ідеї необхідності збереження "єдності" слов'янських "православних" народів, спадщини спільної для них Київської Русі, яка й перейшла нібито під егіду Москви.

Втім і українська еліта, сформована передусім з колишньої партійної номенклатури, котра, відчувши реальну владу, досить швидко націоналізувалася [8, с.35], також демонструвала розуміння потреби організації "мирного розлучення" з Росією, що й втілювалося у проєкті "Содружества Независимых Государств" (СНГ) – українська аббревіатура СНД. Необхідність його реалізації в грудні 1991 р. виявилася очевидною передусім з позиції легітимної ліквідації СРСР у будь-якій формі. Водночас функціонування цього міждержавного об'єднання створювало відповідну ілюзію продовження існування міжреспубліканської єдності. Така ситуація заспокоювала колишніх номенклатурних функціонерів, наочно демонструючи неостаточність (тимчасовість?) розриву з Росією.

8 грудня 1991 р. у Біловезькій пущі було підписано угоду між трьома колишніми республіками СРСР – Росією, Україною та Білорусією – про створення Співдружності Незалежних Держав, яка юридично поклала край Радянському Союзові. СРСР припинив існування як суб'єкт міжнародного права й геополітична реальність [2, с.598]. Сам договір, який передбачав рівність усіх суб'єктів та їх рівноправ'я, можливість вільної зовнішньополітичної діяльності та повний суверенітет, по-різному розглядався сторонами-учасниками. Якщо

Україна бачила в ньому лише перехідний етап від СРСР до повної незалежності, то плани Росії сягали набагато далі. Її політична еліта розцінювала СНД як спадкоємицю й іпостась Радянського Союзу, зі значним й звичним домінуванням Росії у цьому міждержавному утворенні. Саме співпраця з країнами СНД визнавалася Кремлем як стратегічний напрям, з перспективами подальшої широкої інтеграції держав-учасниць [3].

Відмінність у ставленні до нового проєкту сторонами досить швидко стала очевидною. Свідомість російської еліти, сформована за часів Радянської влади на базі імперського бачення ролі Росії в слов'янському світі, не припускала можливості "втрати" України. Проголошена й підтверджена референдумом незалежність у ній була, на їхню думку, "помилкою історії", тимчасовим явищем на зразок Визвольних змагань 1917–1921 рр., які "логічно" завершилися поверненням українців у лоно єдиної держави. Тобто, над російськими "державними мужами" знову ж таки тяжіла звична для них схема-концепція тимчасового й випадкового "відпадиння", але об'єктивно необхідного й неминучого "збирання руських земель".

Варто зазначити, що саме така світоглядна політика і зумовила подальшу зміну принципів відносин між обома країнами. Якщо у 1990 – на початку 1991 рр. РРФСР і УРСР були фактично в рівному становищі перед правлячим Центром, то з осені 1991 р. статус України в сприйнятті російських політиків різко змінився. Наявність незалежної України ніяк не вписувалася до тієї історично-світоглядної моделі, до якої прагнула московська верхівка. Навіть більше того, очевидними стали відмінності у бажаннях і намірах еліт обох держав, що до цього нібито були ледь не тотожними. Той факт, що українці можуть хотіти чогось особливого, власного, виявився для багатьох російських політиків навіть більш ніж несподіванкою, аніж розпад Союзу.

1. Акт проголошення незалежності України – див: http://spilka.webua.org/library/doc_rada.html
2. Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В. Україна: від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К., 2005.
3. Внешняя политика Российской Федерации. – див: <http://www.sarist.narod.ru/tema79.htm>
4. Газін В., Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки 1945–2002 рр. – К., 2004.
5. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою від 19 листопада 1990 р. – див.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_011
6. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів. – К., 2005.
7. Календар національних свят українського народу // Українські обрії. – № 16 (47). – 1994. – Грудень.
8. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. – К., 2008.
9. Кремль В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу: Критика історичного досвіду. – К., 1994.
10. Курас І. Політична історія України. У 6 т. – К., 2002–2003.
11. Медведев Р. Советский Союз. Последние годы жизни. Конец советской империи. – М., 2010.
12. Смолий В. Історія України: нове бачення: Навчальний посібник. – К., 2000.
13. Солженицын А. Как нам обустроить Россию. – див: http://lib.ru/PROZA/SOLZHENICYN/s_kak_1990.txt
14. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х т. / В. Литвин, В. Смолий та ін. – К., 2004. – Т. 3.
15. Фомин С. Русский вопрос и будущее России // Москва. – 1996. – № 6. – С. 119.
16. Чешко С. Роль этнонационализма в распаде СССР. – див: http://scepsis.ru/library/id_1763.html
17. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали. До 20-ї річниці незалежності України / Ред. кол.: В. Смолий, Г. Боряк, Г. Гончарук та ін. – К., 2011.

Надійшла до редколегії 14.03.12